

YƏHYA ŞEYDANIN ƏDƏBİ FƏALİYYƏTİ

Vüqar ƏHMƏD,

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına

Ədəbiyyat İnstitutunun “Ədəbiyyatşünaslıq, plyus”

Yaradıcılıq Birliyinin sədri, filologiya üzrə

elmlər doktoru, professor

AÇAR SÖZLƏR: *ədəbiyyatşünas, birlik, şeir, mətbuat, qəzet, inqilab.***КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** *литературный критик, единство, поэзия, пресса, газета, революция.***KEY WORDS:** *literary critic, unity, poem, press, newspaper, revolution.*

Dilimizin qorunması, folklorumuzun toplanması, təbliği sahəsində xidmət göstərmiş ədəbiyyatşünaslardan biri də Yəhya Şeydadır (1924-2011).

Təbrizdə dünyaya göz açan Yəhyanın atası Yüzbaşı ləqəbli Çərəndabi Səttərخان hərəkətinin iştirakçılarından olmuşdur.

Klassik ədəbi irsi, fars və ərəb dillərini mükəmməl bilən Yəhya Şeyda farsca və türkca şeirlər yazmışdır. Onlarla kitabın müəllifi və tərtibçisidir.

Pəhləvi rejimi dövründə siyasi səbəblərə görə daim təqib və həbslərə məruz qalmışdır. Onun şeir kitablarından başqa romanları və araşdırmaları da vardır. O, İrandakı bir neçə Azərbaycan şairinin, o cümlədən Məhəmməd Füzulinin, Sahib Təbrizinin, Möcüz Şəbüstərinin, Qəmrədə Marağayinin, Molla Vəli Vidadinin, Əkbər Camalının divanını nəşr etdirmişdir. Üç cildlik “Ədəbiyyat ocağı”¹ toplusunun müəllifidir.

Yəhya Şeyda 2011-ci ildə Təbrizdə vəfat etmişdir.

* * *

Yəhya Şeyda Təbrizdə təhsil almış və gənclik illərində şeir yazmağa başlamışdır. Bir çox dəyərli əsərlərin müəllifi kimi ədəbiyyat tariximizə öz adını həkk etdirmişdir. Yəhya Şeyda qəzəldə öz şairlik qabiliyyətini imtahana çəkərkən, hədsiz bir həvəslə modern musiqiyə də meyl göstərmişdir. Öz hisslərini, mühitdən aldığı təəssüratı saz və söz birliyindən yaranan bədii və özünəməxsus sənət dili ilə tərənnüm etməyə çalışmışdır. Ancaq onun yaşına görə çox da qəribə olmayan, bəzən bəsit duyğular və həyəcanlar fərdi hissləri tərənnüm edən əsərlərdə də özünü göstərir.

1 Yəhya Şeyda. Ədəbiyyat ocağı. III cildə. Təbriz.Məhd-Azadi. 2002(1381)

Şair Sayman Aruz qeyd edir ki, “Yəhya Şeydanın dili sadə, odlu və gözəldir. Şeyda özü bir şair olaraq, şeiri də yaxşı tanıyır. Şairlərin dilini də tez öyrənir və hünərlərini yaxşı tənqid edə bilir. Bu gün yüzlərcə şairimiz Şeydanın onların əsərlərinə yazdığı ön sözə görə fəxr edirlər”.

1941-ci ildə yaranan nisbi açıq siyasi və ictimai atmosfer xalq kütləsi tələbatının aşkarcasına tərənnüm olunmasına zəmin yaradır. İllər boyu Azərbaycan kəndlərinin zəhmətkeş kütlələrinin ürəyində duyulənən milli-azadlıq hissləri siyasi çıxışlarda, üsyanlarda, zorakılıq, zülm və bədbəxtlik əleyhinə mübarizə ocaqlarının bir daha alovlanması özünü göstərir. Bu durum həyatın bütün təbəqələrinə təsir göstərir. O cümlədən ədəbiyyatda, xüsusilə şeirdə deyim tərzində dəyişilir, bədii obrazlar həqiqi mənada canlanır və məzmun etibarilə “Vətən şeirləri” adlanan Azərbaycan şeir növü dirçəlməyə, xalq içində yayılmağa başlayır. Burada xalqın dilinə yaxın olan satirik şeirlər özünəməxsus yer tutur. Həmin illərdə gənc Şeydanın sənət yolu aydınlaşmağa başlayır. O, qəzəldə ictimai mövzularda yazmağa çalışır.

Şair iki insanın qarşılıqlı sevgi və məhəbbət duyğularını tərənnüm etməklə bərabər, əsasən saxta ürfənçilikdən uzaqlaşır və ictimai məzmunlu şeirlər yazır. Bu istiqamət sonralar Əli Fitrət və Cəfər Xəndanın gənc Şeydaya göstərdikləri ədəbi qayğılarla daha da güclənir.

Gənc Şeydanın yaradıcılıq yolunun ən parlaq dövrü Azərbaycanda baş verən milli azadlıq hərəkatı və bu hərəkatın nəticəsi olan milli hökumət dövrünə aiddir. Bu parlaqlıq onun Təbrizdə qurulan “Şairlər məclisi”ndə iştirakı ilə bağlıdır. O, gənc olduğuna baxmayaraq, şairlər məclisinin fəal və dəyərləli üzvlərindən birinə çevrilir. Bir çox həmyaşıdları azadlıq səngərlərində silahlı döyüşə hazırlanmış kimi, o da mədəni bir əsgər simasında şairlər məclisini özünə səngər seçir. Bu səngərdə çox bacarıqlı əsgər saydığı öz şeirlərini silaha çevirir. “Sən deyən oldu, mən deyən”, “Ürək sözü”, “Azərbaycanım” və bir çox əruz və heca vəznində yazdığı şeirlər şairlər məclisinin dəyərləli ədəbi məhsullarından sayılır. Şeydanın sənət qabiliyyəti və düşüncəsinin çiçəklənməsi “Şairlər məclisi”nin idarə heyəti tərəfindən qiymətləndirilir. 21 yaşlı gənc Şeyda şairlər məclisinin söz bayrağına çevrilmiş “Azərbaycan” mənzuməsini Əli Fitrət, Mirmehdi Etimad, Müzəffər Dirəfşi, Mirmehdi Çavuş, Balaş Azəroğlu ilə birlikdə yazmağa dəvət alır. “Ey müqəddəs məskənim ey şanlı Azərbaycan, Biz sənənlə fəxr qıllıq yer üzündə hər zaman...” şəklində başlanan bu şeir aşağıdakı beytlə başa çatır:

Qoy var olsun ey vətən, aslan sifət oğlanların,

Öpsün alnından ana, onlar sənənin, sən onların [1, s. 139].

Şeydanın yaradıcılıq yolu şah rejimi tərəfindən xalqa tutulan divan, Azərbaycan hökumətinin qana boyanması və başqa ictimai-siyasi hərəkatlarla yanaşı, eniş-yoxuşa uğrayır. Ancaq əsərlərində qabarıq şəkildə özünü göstərən vətən məhəbbəti və el sevgisi unudulmur. O, ağır təzyiqlərə tuş gəlsə də, yenə müxtəlif imkanlardan faydalanaraq əsərlərini yaymağa çalışır.

Şairin əsərlərində milli hissənin yenidən baş qaldırması otuzuncu illərin əvvəllərində İran çərçivəsində gedən istiqlal hərəkatı ilə bağlıdır. Onun bu dövrdə yazdığı bir çox farsca şeirləri şah rejimi tərəfindən yandırılır.

Yəhya Şeyda qırxıncı illərin əvvəllərində orta yaşlı bir şair olaraq yenə də gənc əhval-ruhiyyə ilə yazıb-yaratmağa davam edir. Yaradıcılığında şahlıq üsul-idarəsinin çirkin əməlləri qamçılanır, ifşa olunur və xalq belə bir iyrenc siyasi quruluş əleyhinə mübarizəyə çağırılır. Onun bu dövr yaradıcılığında əlamətdar bir hadisə kimi gözə çarpan “Sarı köynək” şeiridir. Bu şeir məzmun etibarilə o dövrün Azərbaycan dilində yazılan ən parlaq poetik nümunələrindən hesab olunur. Şeyda sarı köynək surəti ilə azadlıq uğrunda mübarizə aparan xalq döyüşçülərini tərənnüm edir. Onları mübarizələrində ayıq olmağa, istibdadın toruna düşməməyə, yeri gəldikdə gizli mübarizəyə qatılmağa çağırır. Mübarizələrdən gələcəyə inam bəsləmələrini istəyir; istibdadın qaranlıq günlərinin azadlıq günəşi ilə devrilməsini və sarı köynəklərin vətənin hər guşəsində azadcasına dolanmasını müjdə verir.

Əlli yeddinci il Bəhmən İnkilabı Şeydanın uzun illər işıq üzü görməyən Azərbaycan dilində yazdığı əsərlərinin yayılmasına zəmin yaradır. Onun şeirlərinin bir çoxu mətbuatda yayılır və oxucular tərəfindən sevgi ilə qarşılanır. Bu oxucu münasibəti Şeyda yaradıcılığındakı təbiilikdən, səmimilikdən və xəlqilikdən törəyir. “Qurtuluş atəşi” adlı qoşmasında sanki o gənc Şeydanın nakam arzularını bir daha tərənnüm edir:

Qəfəsdə qanadı sınımış bir quşam,
 Varlığım dağ-daşa, çölə bağlıdır.
 Yaşaram gələcək bahar eşqinə,
 Həyatım çəmənə, gülə bağlıdır.
 Qəfəsdə olsam da, kəsilməz səsim,
 Sönməz bu qəfəsdə eşqim, həvəsim.
 Öləndə deyəcək bu son nəfəsim,
 Ürəyim bir şirin dilə bağlıdır.
 Qurtuluş atəşi qəlbimdə yanır,
 Düşdükcə yadıma, şam tək odlanır,
 Ariflər bu sözü demədən qanır,
 Yıxılmaz hər kəs ki, elə bağlıdır.
 Şeydayam, torpağa, vətənə vurğun,
 Bülbül tək bahara, çəmənə vurğun,
 Göllərə, güllərə, gülşənə vurğun,
 Ürəyim saz kimi telə bağlıdır [2, s. 44].

“Yəhya Şeyda əruz vəznində yazılmış bu şeirində ənənəni saxlamaqla yanaşı, yeni forma seçmiş, olduqca incəliklə bir çox məsələlərə toxunmuşdur. Məlumdur ki, ədəbi əsər həyat hadisələrinin bədii ifadəsidir. Hadisələr bir-birini əvəz edib dəyişdikcə ədəbiyyatın mövzusu da

dəyişir. Yeni məzmun isə şübhəsiz ki, köhnə formaya sığmır. Yeni məzmun özünə müvafiq, yeni forma tələb edir. Cənubi Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyətlərdən, hadisələrdən asılı olaraq ədəbiyyatın formaları da dəyişib” [3].

Şübhəsiz ki, forma ədəbi irs və ədəbi prosesə yeni keyfiyyətlərin daxil edilməsi yolu ilə zənginləşir. Sənətkar ədəbi irsdən faydalanır, formaya yaradıcı, xalqın istəyi ilə yanaşır. Yəhya Şeyda bu əsərdə bütünlüklə xalqın istəyini nəzərə alıb. Belə ki, o, həm xalq yaradıcılığı ənənələrini, həm klassik üslubu saxlamaqla, daha doğrusu, köhnə forma-üsluba xələl gətirmədən şeiri yeni forma üzərində qurub. Məlum məsələdir ki, formanın tərkib hissələri janr, ahəng, ölçü, dil və sairədir. Yəhya Şeydanın bu şeirində istər ölçü, istər ahəng, istərsə də dil səlflərinin yaradıcılığında olan formalara tamamilə bənzəmir. Burada şair əsasən təşbəhlərdən məharətlə istifadə etmişdir. Həm Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinə ekskursiya etmiş, həm xalqın başını alan təhlükəyə diqqət çəkmiş, həm də xalqı bu təhlükədən qorunması üçün ayılmağa çalışmışdır. Bir sözlə, elə bir forma seçmişdir ki, təxminən bir səhifəyə özündə həm mövzunu, həm ideyanı, həm də ali məqsədi əhatə edən məzmunu rahatca sığdıra bilmişdir. Bu şeirdə misralar bəzi hallarda başqa-başqa mahiyyət daşısa da, bir-biri ilə olduqca bağlıdır və harmonik şəkildə bir-birini tamamlayır.

Xalqın səadəti, əmin-amanlığı, rahatlığı və müvazinəti üçün ancaq bircə yol var idi: əl-əl vermək, ümumi fəaliyyət və həmrəylik meydanında birləşmək, zülmü, ədalətsizliyi aradan qaldırmaq. Həqiqət və ədalət uğrunda mübarizə bir ənənəyə çevrilmişdi, deməli, inkarolunmaz bir qüvvə kəsb edirdi:

Fələk bir damcı su içməkləyə hərgiz aman verməz,
Dolu bir cam verə cana, fələkdən gör aman vardır.
Demə cövr vərəqi qalmış əldən aşıqi-zarı,
Gələr fəryadə ney tək, ta quru cismində can vardır.
Qoca olsam da surətdə, cavandır qan olan könlüm,
Çiçəkli hər baharın ardısınca bir xəzan vardır.

* * *

Cəmaət gör qəzavətdə çatarsa, çox da qəm çəkmə,
Qəzavətdə cəmaətdən böyük amil zaman vardır.
Zaman bir qazi vaqifdi, Şeyda, ittihad etməz,
Bilir bu nöqtəni hər yanda, vaqif nöqtədən vardır [2, s. 146].

Ustad Yəhya Şeyda sənət yolunda iki təqdirəlayiq əməli ilə diqqəti cəlb edir: biri ədəbiyyat ocaqlarının qurulmasında fəal iştirak, o birisi isə gənc qələm sahiblərinə qayğıkeşlik.

Şeyda istər şah dövründə, istərsə də inqilabdan sonrakı illərdə ədəbi birliklərin yaranması uğrunda yorulmadan fəaliyyət göstərmişdir. Bu çalışmanın nəticəsi bir çox fars və Azərbaycan

ədəbi əncümənlərinin ayaq tutması və onların içindən neçə-neçə bacarıqlı şair və yazıçıların üzə çıxarılmasıdır. Gənclərə qayğıkeşlik isə ədəbi cəmiyyətimizdə, xüsusilə inqilabdan sonrakı illərdə Şeydanın adıyla bağlıdır.

* * *

Ustad Yəhya Şeyda şairliklə bərabər, peşəkar mətbuat xadimi olmuşdur. Bu ikisi onun yaradıcılığında paralel gedən xətlərdir. Bu xətlər ictimai həyat şəraitinin təsiri altında bəzən fərqli olmuşdur. Ancaq heç birini Şeydanın sənət taleyindən ayırmaq mümkün deyil.

Şeydanın mətbuatçılıq fəaliyyətini üç dövrə bölmək olar. Birinci dövr 20-30-cu illəri əhatə edir; bu illərdə mətbuata peşəkarlıqla yox, yalnız fəal oxucu əməkdaşlığı münasibəti ilə yanaşmışdır. Bu onilliyin ən önəmli hadisələri Rza xanın siyasi hadisələrdən kənar olması, Azərbaycanda gedən kəndli hərəkatı, milli hökumət dövrü, azadlığın qana boyanması və 27-ci ildən sonrakı ağır illər olmuşdur. “Vətən yolunda”, “Şəfəq”, “Xavər nu” və “Əxbar ruz” kimi rüznamə və məcəllələr Şeydanın bir çox əsərinin yayılma yeri olarkən o, öz təcrübələrini daha da artırmışdır.

İkinci dövr 30-40-cı illərdə İranda gedən Milli İstiqlal Hərəkatı ilə bağlıdır. Bu illərdə Şeyda nisbətən təcrübəli siyasi-ictimai mətbuat işçisi kimi Tehrandə “Azad” və “Azərmərd” qəzetləri ilə əməkdaşlıq etmişdir. Onun bu dövr fəaliyyətinə təsir göstərən müxtəlif siyasi hadisələr arasında cəmiyyətdə hökm sürən nisbi azadlığı, milliləşmə hərəkatını, mütərəqqi təşkilatların polis qüvvələri tərəfindən dağıdılmasını, yüzlərlə mübarizin öldürülməsi və minlərlə insanın sürgün edilməsini göstərmək olar. Bu dövrün ikinci yarısında Şeydanın jurnalistliklə bərabər, müxtəlif ədəbi birliklərdə iştirak etməsi qəbəri şəkildə gözə çarpır.

Şeydanın üçüncü dövr mətbuatçılıq fəaliyyəti onun ən parlaq fəaliyyət dövrü hesab olunur. Bu, “Məhdə-azadi” qəzeti ilə qırxıncı illərin əvvəllərindən ömrünün sonunadək başladığı əməkdaşlıq dövrüdür. Bu dövr ona görə parlaqdır ki, Şeyda mətbuat aləminə təcrübəli peşəkar kimi daxil olur. Mədəni və ədəbi məsələlər üzrə çalışdığı qarşısına məqsəd qoyur. Ən başlıcası odur ki, Azərbaycan ədəbi-ictimai mövzuları üzrə fəaliyyətini genişləndirir. Şeydanın “Məhdə-azadi” (“Azadlıq beşiyi”) qəzetində yazdığı əsərlərini gözdən keçirəndə cəmiyyətdə gedən mənəvi və maddi məsələlərin onun yaradıcılığına təsirini aydın şəkildə hiss etmək olur.

İnqilabdan sonra bu qəzetdə Şeydanın açdığı “Azəri səhifəsi” ötən 30 ildə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi tədqiqində ən önəmli qaynaqlardan biri sayılır. Azərbaycan dilində bu bir səhifəlik yazı illər boyu ədəbiyyatımızın yükünü öz çiyinlərində tək daşıyan səhifə olmuşdur. Jurnalistik qabiliyyəti ilə seçilən ustad Yəhya Şeyda bu səhifəyə başçılıq etməsəydi, “Azəri səhifəsi” ədəbiyyatımızın bu gün rəsmi şəkildə çap olunan ədəbiyyat salnaməsinin mündəricəsi ola bilməzdi.

* * *

Ustad Yəhya Şeydanın yaradıcılığında onun klassik və müasir ədəbi mətnlər üzərində apardığı tədqiq və ədəbiyyatşünaslıq işləri də xüsusi yer tutur. Bunlar çağdaş cənub

ədəbiyatşünaslığına öz təsirini göstərmişdir.

Ustad Şeydanın tədqiqat əsərləri daha çox inqilabdan sonrakı dövrə təsadüf edir. Bu araşdırmaların iki önəmli qolu vardır: birincisi, Azərbaycan ədəbiyyatı və azərbaycanlı sənətkarlar haqqında aparılan tədqiqat; digəri fars klassik ədəbiyyatı üzrə yazılan təhqiqat əsərləri. Birinci hissə klassik və müasir şeirimizin görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmməd Füzuli, Molla Vəli Vidadi, Mirzəli Möcüz Şəbüstəri, Əkbər Həddad, Məhəmməd Biriya, Əli Nəzmi kimi sənətkarlarımızın əsərləri ilə bağlıdır. Bunlarla yanaşı, Yəhya Şeyda üç cildən ibarət “Ədəbiyyat ocağı” kitabını təkbaşına hazırlamaqla böyük bir ədəbi tədqiqatçı heyətinin vəzifəsini öz öhdəsinə götürmüşdür. Bu irihəcmli və dəyərli kitab Şeydanın inqilabdan sonrakı tədqiqat işlərindəndir.

İlk cildi 1985-ci ildə işıq üzü görən əsərin ön sözündə Yəhya Şeyda belə yazır: “İllər boyu dil sitəmi Azərbaycan ədəbiyyatında təhlükəli faciələr yaratdı. Azərbaycan dili zəngin və qaydalı bir dil olduğu halda “ləhcə” adlanıb, bir ədəd məzdür və şovinistlər tərəfindən bu möhtəşəm diyarın adı “ozve fələc” və dili isə “Moğul töküntüsü” və bəzən də “Osmanlı tilifi” ünvanını özünə almış idi. İndiyədək fars dilində yazan şairlər üçün müxtəlif təzkirələr yazılıb və şeirlərindən çeşidli örnəklər gətirmişlər. Ancaq türk dilində yazan şairlərə çatanda “filan şair türk dilində öz əsərlərini yaradıb” sözü ilə kifayətlənmişlər və bu zamanadək bir təzkirə belə türk dilində yazan şairlərə ixtisas verməmişlər və çoxlarının adı, hətta əsərləri itib-batmışdır”.

Ustad Yəhya Şeydanın ədəbiyatşünaslığa dair əsərləri “Ehsaslı qəzəllər” və “Məhəmməd Füzuli divanı” kitablarıdır. “Ehsaslı qəzəllər”də o, klassik şeirimizin seçmə qəzəllərini təhlil edir. Füzuli yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmasında isə onun yeddi nüsxədən ibarət müxtəlif divanını bir-biri ilə tutuşduraraq əsl və orijinal nüsxəni tapmaq məqsədilə elmi iş aparır.

Fars klassik ədəbiyyatı haqqında tədqiqatlar Yəhya Şeydanın ədəbiyatşünaslığında ikinci hissəni təşkil edir. O, klassik fars və ərəb ədəbiyyatını, xüsusilə bu iki xalqın şeir sənətini yaxşı tanıyırdı və bu zəmində çox dəyərli tədqiqatçılardan olmuşdur.

Görkəmli ictimai şəxsiyyət, şair, yazıçı, jurnalist, publisist, mətbuat xadimi və tədqiqatçı ustad Yəhya Şeyda ədəbiyyatımıza böyük xidmət göstərmişdir. Bu mənəviyyətin əsas amili onun elinə, dilinə, cəmiyyətinə, xalqının tarixinə və milli varlığına bağlılığına məhəbbətindən irəli gəlirdi. Xalqına olan sevgisini Şeyda belə açıqlayırdı: “Yıxılmaz hər kəs ki, elə bağlıdır”.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, bütün həyatı və fəaliyyəti dövründə ürəyi Azərbaycan eşqi ilə çırpan Yəhya Şeydanın yaradıcılığına vətən və millət sevgisi hakim kəsilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://proflia.blogspot.com/2011/12/yhya-seyda-haqqnda-bir-nec-soz.html>
2. Yəhya Şeyda. Sarı köynək. Seçilmiş şeirlər. Təbriz: Əxtər, 2011.
3. Vüqar Əhməd. Yəhya Şeydanın əruz vəznində yazılmış şeirləri. “Xalq cəbhəsi” qəzeti, 6 iyun, 2015.

Вугар Ахмед

ЛИТЕРАТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЯХЬИ ШЕЙДА

РЕЗЮМЕ

Яхья Шейда - один из литературоведов, действующих в области сохранения нашего языка, сбора и продвижения нашего фольклора. Яхья Шейда, знал классическое литературное наследие, говорил на персидском и арабском языках, писал на персидском и турецком. Является автором и составителем десятков книг. Во время режима Пехлеви он был преследован и арестован по политическим убеждениям. Помимо стихотворных книг, также публиковались его романы и исследования.

Он опубликовал диваны и поэмы, принадлежавших перу живших в Иране многих азербайджанских поэтов, таких как, Мухаммед Физули, Сахиб Тебризи, Макуз Шабустари, Молла Вали Видади, Акбар Джамали. Он также является автором трех томов «Литературного очага».

Vugar Ahmad

YAHYA SHEYDA'S LITERARY ACTIVITY

SUMMARY

Yahya Sheyda is one of the literary scholars serving in the field of protection of our language, collection and promotion of our folklore. Yahya Sheyda who knew classic literary heritage, Persian and Arabic languages fluently, had written works in the Persian and Turkish languages. He was author and designer of dozens of books. During the Pahlavi regime, he was persecuted and arrested due to political issues. Apart from his poetry books, his novels and researches have been published.

He published divan and some poems of several Azerbaijani poets lived in Iran, as well as Muhammed Fuzuli, Sahib Tabrizi, Mocuz Shabustari, Molla Vali Vidadi, Akbar Jamali. He is author of three volumes of "Literary Sanctuary".